

Een klok van de Amsterdamse klokkenmaker Steven Huygens

door ENRICO MORPURGO

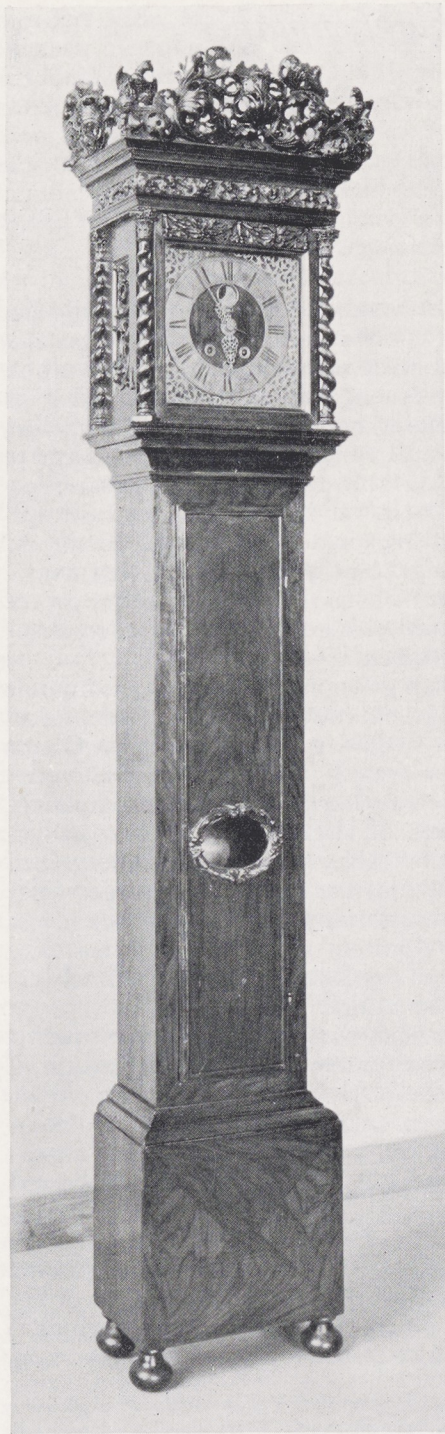
In de onlangs voor het publiek opengestelde zalen van het Rijksmuseum, gewijd aan beeldhouwkunst, meubelen en kunstnijverheid, is een staande klok tentoongesteld, die de aandacht trekt, niet alleen door zijn schoonheid en opvallende stijl, maar ook door de signatuur, welke onderaan de wijzerplaat is aangebracht, luidende: 'Huygens Amsterdam'. Als men met deze beide feiten rekening houdt, is het heel begrijpelijk, dat de klok het hart van degene, die haar tussen de rommel van een antiquairtje te Rome ontdekte, vlugger deed kloppen. Gelukkig kon de klok door rechtstreekse medewerking van Mevr. Mr. H. van Dam van Isselt, van het 'Nederlands Instituut' te Rome, voor het Rijksmuseum aangekocht worden en in de stad van haar oorsprong terugkeren¹. Op de plaats van bestemming aangekomen, werd zij aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen en hoe grondiger men haar onderzocht, des te groter waren het aantal nieuwe problemen, waarvoor men zich geplaatst zag. Het resultaat van deze onderzoekingen mogen wij hier laten volgen.

Christiaan Huygens heeft nooit lang in Amsterdam gewoond, evenmin heeft hij ooit eigenhandig een klok geconstrueerd, hieruit volgt, dat hij onmogelijk zelf de maker van de klok kan zijn. Van 16 Juni 1657 af echter, de dag waarop Salomon Coster voor de tijd van 21 jaar het octrooi verkreeg tot vervaardiging van de door Huygens ontworpen klokken, hebben alle in Nederland en Frankrijk gemaakte exemplaren, één eigenaardigheid gemeen, namelijk de op een ondergrond van fluweel aangebrachte uurkring²; en inderdaad heeft de klok in het Rijksmuseum deze ondergrond. Enig verband met Christiaan Huygens kon er dus zijn, maar men wist nog niet welk. Met de hulp van Mr. W. F. H. Oldewelt, de gemeentearchivaris van Amsterdam, alsmede van het personeel van genoemd archief en afgaande op het waardevolle spoor, waarop de Heer Th. H. Lunsingh Scheurleer, van het Rijksmuseum, ons bracht, is het mogelijk geweest, de maker van de klok te identificeren.

De naam Huygens verschafte geen enkele zekerheid, daar het hier om een patronymicum gaat: met andere woorden, er konden vele familie's van dezelfde naam zijn, die evenwel niet aan elkaar geparanteerd waren. Zo bleek bij een nauwkeurig onderzoek, de stamboom van Christiaan Huygens geen enkele naam van een klokkenmaker te bevatten. De broer van Christiaan, die wel verschillende optische instrumenten heeft gemaakt, was niet in staat een dusdanig volmaakt en gecompliceerd werkstuk te vervaardigen.

Twee advertenties uit de 'Amsterdamse Courant'³ respectievelijk van 10 Augustus 1697 en 13 Januari 1701, gaven de sleutel tot verdere nasporingen. Wij lezen hierin: 'Te Amsterdam by Steven Huygens in de Kalverstraat by de Regulierstoorn worden horlogies gemaakt, die onfeylbaer zijn, en die een heel jaer lopen sonder opwinden, en die slaen heel uren en half uren met twee klokken voluyt, wiens gelyken nog niet gemaakt en zyn.'

¹) Catalogus van Meubelen en Betimmeringen, Rijksmuseum, 1952 No. 330. ²) De fluwelen achtergrond van de wijzerplaat was gedurende lange jaren een karakteristiek van de Zaanse klokken. ³) *Jaarboek Amstelodamum*, 1930, p. 279 en 283.

Staande klok door Steven Huygens, omstreeks 1690

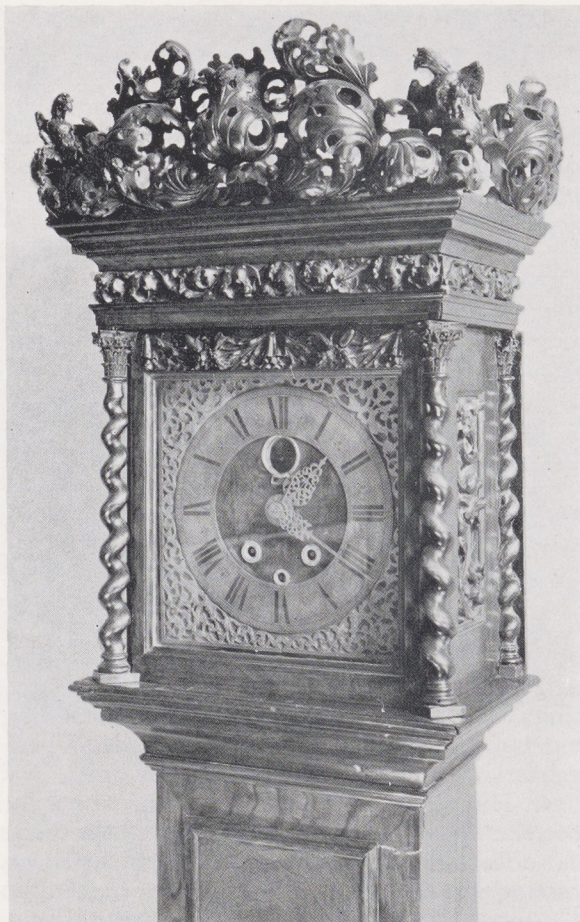
'Te Amsterdam op de Singel tegenover de Oude Luterse Kerk by Steven Huygens worden gemaakt en verkogt speelwerken, die selver speelen, en daer men met de handen op speelt; en ook horlogies, die een jaer loopen, en men de gewigten ophaelt en andere werken meer.'

Het is dus duidelijk: daar de klok in het Rijksmuseum van voor 1700 dateert dat zij alleen gemaakt kan zijn door de enige grote klokkenmaker Huygens, die deze tijd kende en wel door Steven Huygens. En wie was hij? Het Amsterdams Gemeente-archief verschaft ons enkele gegevens omtrent hem en zijn familie. Steven Huygens was poorter van Amsterdam (hoewel hier waarschijnlijk niet geboren) en moet het vertrouwen van collega's en autoriteiten genoten hebben, aangezien de schepenen hem op 1 Mei 1704 vereerden met de opdracht, de goemannen van zijn ambt te willen benoemen. Zijn naam verschijnt in de annalen met de betiteling van 'Stats Horlogemaker' wonende aan de 'Singel naast de Krytbergh'. Dit ambt was hem op 31 Jan. van dit zelfde jaar toevertrouwd 'in de plaats van de overleden Cornelis van der Bürgt'. Voor deze bezigheid ontving hij f 500,—. Op 4 Febr. 1710, verzochten de schepenen hem opnieuw, de goemannen te willen benoemen. Hij woonde toen aan de 'Zingel over de oude Luterse Kerk'. Op 22 April 1716 verschijnt zijn naam voor het laatst op de lijst der goemannen. Kort voor 17 Jan. 1720 is hij waarschijnlijk gestorven, daar op deze datum 'is bekend gemaakt, dat Steven Huygens, opziender van de Stads-Uurwerken, is overleden'.¹

¹) De burgemeester belast Hendrik Huygens, geboren 1685, 'in de plaats van zijn kort overleden Vader', met ingang van 1 Febr. 1720, met de nauwkeurig omschreven opdracht tot verzorging van de klokken van de stadhuisstoren van de Zuiderkerk, Westerkerk en Oudekerk, op een tractement van f 450,— per jaar, plus f 300,— als opwinder, een betrekking, die tot nog toe door Hendrik van Goch was bekleed. Uit een acte van 4 April 1721 leiden wij af, dat de beide ouders van Hendrik Huygens, die op 29 Dec. 1707 tot kerkmeester van de Noorderkerk benoemd was, gestorven waren en dat hij met zijn vrouw Hillegonda van Ruster in de 'Uytregtstraat' woonde. Uit dit huwelijk werden geen kinderen geboren, want in het door hem op 4 April 1733 opgestelde testament, verklaart hij de zoon van zijn tweede vrouw, Marie Ojens, waarmee hij ditzelfde

Huygens' door het Rijksmuseum verworven klok heeft de normale hoogte van een staande klok, maar lijkt misschien iets hoger, door de rijke gebeeldhouwde houten versiering op de kroonlijst. Andere klokken met een soortgelijk sierlijk kroonornament zijn niet bekend. De klok van F. van Spicht, die zich ook in het Rijksmuseum bevindt¹ en die van Willem Clement, daterende uit 1685, welke men in Londen aantreft, hebben eveneens een opengewerkte versiering op de kroonlijst, doch veel eenvoudiger. Bij de Engelse klok is deze zelfs van een geheel verschillend karakter. Voorts heeft de klok van Huygens spiraalvormige zuiltjes, iets wat men meer bij Engelse, dan bij Hollandse klokken aantreft. Zijn zij echter een kenmerk van Hollandse of van Engelse herkomst? Dit valt moeilijk te zeggen, te meer, daar men ze bij de meubelen uit beide landen gelijktijdig aantreft.

Laten wij nu eens zien of de geschiedenis van de staande klok ons enige opheldering kan geven. In Engeland noemde men dergelijke klokken 'long case clocks' of 'grandfather clocks', in Holland daarentegen, werden zij, tenminste in de eerste tijd 'Engelse horlogien' genoemd. Zo op het eerste gezicht, zou men menen dat de zaak hiermede ten gunste van Engeland beslecht was, te meer daar de studie van Oldewelt, die de eerste was, welke ons weer op de eertijds in Holland gebruikte benaming 'Engelse horlogien' attent maakte, deze indruk zou kunnen bevestigen². Maar tegenover deze studie staat de bewering van Kenneth Ullyett³, die woordelijk luidt: 'It is my personal

Staande klok door Steven Huygens, omstreeks 1690, detail

jaar in het huwelijk trad, tot zijn erfgenaam te benoemen. Zijn beroep moet wel winstgevend zijn geweest, daar hij op 3 Mei 1739 het huis gelegen aan de 'Uytregtse straat, Westzijde, Tusschen de Princegragt en Kerkstraat, het sesde huys van de Princegracht daar St. Lucas in de gevel staat' voor f 9000,— koopt. Voor de 'personele quotatie' van 1742 geeft hij een verdienste van f 1500,— op. Was hij toen nog klokkenmaker? Men zou haast zeggen van niet, want bij de beroepstelling, die ditzelfde jaar plaats vond, komt zijn naam niet voor op de lijst van de 44 genoemde klokken- en horlogemakers. Op 21 Febr. 1746 maakt hij een nieuw testament, waarin hij zijn broer Adam tot erfgenaam benoemt. Op 15 April van dit zelfde jaar werd zijn dood bekend gemaakt. Hij was toen 61 jaar oud. In de overlijdensacte wordt noch zijn vrouw, noch zijn zoon vermeld, doch wel zijn zuster. ¹) Catalogus van Meubelen en Betimmeringen, Rijksmuseum, 1952 No. 329. ²) Mr. W. H. F. Oldewelt, Amsterdamse Archiefvondsten, Amsterdam, 1942; p. 11. ³) Kenneth Ullyett, In Quest of Clocks, London 1950; p. 67.

opinion that the first long-case clocks introduced in England, around 1660, were the products of the Fromanteel family, and to Holland we must look for the fashions of the tall wooden case to protect the weights and pendulum'. Van de familie Fromanteel zegt Oldewelt, dat zij 'een in Engeland beroemd en wijd vertakt zeventiende eeuwsch uurwerkmakersgeslacht' was; maar weer van een andere opinie is Hayden¹, die schrijft: 'The family of Fromanteel, (is) of Dutch origin'. Zoals men ziet gaat het hier om een 'combat de générosité', iets, dat men in de geschiedenis slechts zelden aantreft.

Hoe het ook zij, laten wij trachten de ware stand van zaken te bezien.

De staande klok kwam in Italië (vooral in Venetië), evenals in Engeland, in gebruik, nog vóór dat de slinger zijn intrede had gedaan. De lange kast diende alleen om de gewichten te verbergen en was daarom erg smal. De modellen, die wij in Italië gezien hebben, hadden een breedte van ongeveer 20 cm. De op deze wijze nieuw aangeklede klok, was niet langer een aan de muur hangend voorwerp, bestemd tot wandversiering, maar werd, krachtens haar lange tot aan de grond reikende kast, een echt meubelstuk. Dit nieuwe type van klok-meubel, viel in de Noordelijke landen in de smaak en misschien waren het de Engelsen, die het als eersten, invoerden. Als deze veronderstelling juist is, zou men de verklaring hebben op de vraag, waarom de staande klokken in Holland 'Engelse horlogien' genoemd werden. Natuurlijk waren ook deze Engelse staande klokken zonder slinger. Zoals bekend is waren de door Salomon Coster in Den Haag en de door Isaac Thuret in Parijs naar ontwerp van Christiaan Huygens vervaardigde klokken, veer-uurwerken, tafelklokken en soms ook hangklokken. Hun uitvinding dateert uit 1657, doch reeds een jaar later, kwam de grote uitvinder op het denkbeeld deze klokken van gewichten en een lange slinger te voorzien. Het is dus voor de hand liggend te denken, dat het in lange kast ingebouwde slinger uurwerk in Holland gemaakt werd. Deze veronderstelling, gebaseerd op de gepubliceerde ontwerpen, in de brochure 'Horlogium' die Christiaan Huygens in 1658 liet drukken, wordt indirect bekrachtigd door een hierop betrekking hebbende mededeling van de reeds genoemde Kenneth Ullyett op p. 123, dat de familie Fromanteel, onmiddellijk na ontvangst van het bericht over de toepassing van de slinger, namelijk in 1657, een jong familielid naar Holland zond, om alle mogelijke inlichtingen betreffende deze technische verbetering te verzamelen. Enige bladzijden verder schrijft dezelfde auteur, zonder bronvermelding, dat de jonge Fromanteel, het aanbrengen van de slinger van Coster persoonlijk leerde. De jonge man is waarschijnlijk niet lang in Holland gebleven, daar Ahasverus Fromanteel, hoofd van de familie en van de firma, op 25 Nov. 1658 een advertentie in de 'Commonwealth Mercury' plaatste, om zijn klanten te doen weten, dat hij slingeruurwerken vervaardigde; en het is bekend, dat de familie Fromanteel één der eerste was, die staande klokken bouwde.

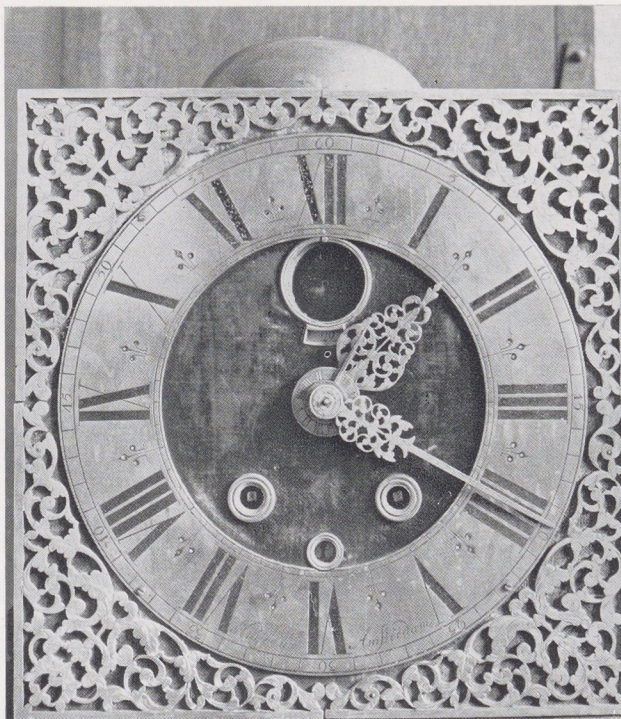
Het uurwerk van Steven Huygens' klok heeft twee kenmerken, die het duidelijk onderscheiden van het door Christiaan Huygens ontworpen prototype: het vertoont een ankeréchappement in plaats van een kroonwieléchappement; bovendien is de ijzeren staaf van de slinger niet aan een draad opgehangen tussen de twee bekende cicloïdale geleiders, maar aan een verend staallamel. Het gaat hier om twee begrijpelijke afwijkingen: toen men de slinger verlengde met het stellige doel hem in de kast heen en weer te laten gaan, moest men zijn toevlucht nemen tot een ander soort échappement, daar het met kroonwiel toegeruste, een te grote amplitude aan de slinger gaf. Het is niet met zekerheid te zeggen, door wie en wanneer de uitvinding van het ankeréchappement tot stand kwam, maar het schijnt, dat men het omstreeks

¹) Arthur Hayden, Chats on Old Clocks, Londen 1920; p. 37.

1675 begon te gebruiken¹. Ook de cicloïdale geleiders die van nut waren toen de slinger nog een grote amplitude bezat, verdwenen spoedig: zij wisten zich namelijk geen tiental jaren meer te handhaven. De klokkenmakers vonden, dat een verend lamel waaraan de slinger bevestigd was het zelfde effect sorteerde.

De wijzerplaat van de klok bestaat uit de uurkring, omlijst door aanvullende versieringen, uitgevoerd in zaagen graveerwerk. Het geheel is aangebracht op een achtergrond van donkerbruin fluweel. De uurkring bevat de twee openingen bestemd voor het opwinden van het tijden slagwerk (op twee bellen); aan de onderkant de opening voor de dagen van de maand; aan de bovenkant een grote ronde opening voor de maanphasen en een vierkant ruitje voor de dagen van de maan.

In het midden bevinden zich de sierlijk gesneden uur- en minutenwijzers, plus een eenvoudige wijzer voor het stellen van de wekker. Het bovenstuk van de kast is een toonbeeld van goede smaak, welke enig is in zijn soort. Des te groter is het contrast met de onderbouw van de klok, die sober van lijn en eenvoudig van versiering is. Deze wordt gedragen door vier balpoten, ons wel bekend van de Hollandse meubelen uit die tijd. Deze eigenaardigheid vinden we slechts zelden bij Engelse staande klokken, doch zo zij voorkomt, zijn de pootjes veel kleiner. Uit de stylistische gegevens en uit de eigenaardigheden van het mechanisme kan men afleiden, dat de klok tussen 1685 en 1690 is vervaardigd en deze periode komt overeen met de tijd waarin Steven Huygens werkzaam was. Helaas is de antiquair, die wij om opheldering vroegen niet erg spraakzaam geweest over de kwestie van herkomst: de klok maakte deel uit van de aankleding van een oud Italiaans kasteel – en het is niet mogelijk geweest meer te weten te komen.

Wijzerplaat van de staande klok van Steven Huygens

¹ R. W. Symonds citeert in zijn onlangs verschenen biographie van de grote Engelse klokkenmaker Tompion (Thomas Tompion, His Life and Work, 1951, p. 113) een passage uit de notulen van de Royal Society te Londen van 28 October 1669, waaruit men zou kunnen opmaken, dat Robert Hooke de uitvinder van dit échappement was. Men zie echter H. Alan Lloyd, The Anchor Escapement, *Horological Journal*, April 1952.